

Anadolu'da Orta Asya sanat geleneklerinin
temsalcisi olan bir eser :

BOYALIKÖY HANIKAHİ

SEMAVİ EYİCE

«Zâviyeye girdiğimizde ateşi hazır bulduk. Elbiselerimi çıkararak kuruları ile değiştirdim, ateşin önünde ısındım. Ahi bol miktarda yiyecek ve meyva getirdi. Allah bu teşkilâta mensup insanlardan râzı olsun. Yabancılara karşı ne kadar yardımsever, ne kadar cömert ve ne kadar şefkatliler. Yolculara ne kadar yardımcı oluyorlar, onu ne kadar çok seviyor ve ona ne kadar sıcak bir yakınlık ile hizmet ediyorlar. Yanlarına bir yabancı gelmesi, sevdiği en yakının misafirliği kadar onları sevindirir. O geceyi burada mükemmel bir surette geçirdik.»
Ibn Batuta*

Afyon Karahisarı'nın yakınında, vilâyet merkezi ile Sincanlı (Sinan Paşa) ilçesi arasında, ufak bir köy olan Boyalıköy'de Türk sanat tarihi bakımından değerli bir mimari eser vardır¹. Ufak bir manzume teşkil eden bu eser hakkında şimdiye kadar bazı yayınlar yapılmış olmakla beraber, bunlarda eser yanlış bir şekilde değerlendirildiğinden, Türk sanat tarihindeki yerine de yanlış oturtulmuştur. Bu yüzden de bu

* *Vayages d'Ibn Batoatah*, yay. C. Defrémery ve B. R. Sanguinetti, Paris 1878, II, s. 338. Büyük Arap seyyahı Ibn Batuta, 1333 yılında Anadolu'ya Alâiye (= Alanya) dan girerek birçok şehir ve kasabayı dolaşmış, hepsinde de hanıkah-zâviyelerde misafir edilmiş ve nihayet Sinop'dan gemi ile Kırım'a geçmiştir. Yukarıdaki parça Bolu'daki zâviyede misafirliği ile ilgilidir; ayrıca bk. *Rihlat Ibn Battāta*, Kahire 1938, I, s. 201.

¹ Boyalıköy'deki çalışmamızı vasıta temini suretiyle kolaylaştıran, 1968'deki Afyon valisi sayın A. Naei Çerezci'ye burada teşekkürlerimi tekrarlarım. Bu eserin kurtarılması için, Millî Eğitim Bakanlığına, 12 Ekim 1968 tarihli yazımız ile yaptığımız mürâcaat, sayın M. Önder tarafından olumlu karşılanmış ve gereği için Vakıflar Müdürlüğüne 2 Kasım 1968'de yazılmıştır. Vakıflar Genel Müdürü sayın F. Berkol tarafından da bu eserin daha fazla harap olmasını önlemek fikri uygun karşılanarak ve gerekli çalışmalara başlanmıştır. Millî Eğitim Bakanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü ilgililerine, burada teşekkürü bir borç bilirim.

değerli eser, ikinci derecedeki yayınlarda da aynı hataların tekrarı suretiyle tanıtılmış ve tanıtılmaktadır. Hatta bu hataya, bu satırların yazarı dahi düşmüş ve medreseler hakkındaki bir makalesinde bu eseri öylece göstermiştir². Bu araştırmamız, Boyalıköy hanıkahı hakkındaki hatalı görüşleri düzeltmek ve eseri yeni resim ve röleve malzemesinin yardımı³ ile daha iyi tanıtmak gayesini gütmektedir⁴.

I

Yazılanlar ve meselenin doğuşu

Uzun yıllar İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim üyesiği yapan Prof. Dr. K. Erdmann (1901-1964), 1957 de basılan bir yazısında, ilk defa olarak, bu esere dikkati çekerek, bir de plânını yayınlamıştır⁵. Erdmann, binanın çok basit krokisini makalesine koymakla beraber, metin kısmında Boyahköyü belirtmediği gibi, yapı hakkında da

² S. Eyice, *Ortaçağda Anadolu medreseleri, Mescid maddesi, İslam Ansiklopedisi*, VIII, s. 115, burada aynen şunu yazmıştık: "Afyon yakınında Sincanlı'da Boyalıköy medresesi (1210) ise, ortasında dört sütuna dayanan bir kubbe olmakla beraber âdeta istisnaî bir örnek manzarası gösterir".

³ Bu manzumenin fotoğraflarının bir kısmı, Asistan Y. Demiriz tarafından çekilmiş, bir kısmı ise Yük. Müh. Y. Önge tarafından temin edilmiştir. Teklifimiz üzerine, (kşl. yukarıda not 1) Vakıflar Genel Müdürlüğüne bu eserin üzerinde çalışılmağa başlandığında, önce bir rölovesi yapılmış, arkasından da içinde ve çevresindeki moloz kaldırılarak duvarlar esas seviyeleri ile ortaya çıkarılmıştır. 1969 yılında başlanan ve 1970 de devam eden restorasyon çalışmalarında, duvarların yıkık kısımları tamamlanmış, ortadaki kubbe hariç olmak üzere diğer mekânların üstleri yeniden örtülmüştür. Bu arada eyvan türbede de tamir çalışmaları yapılmaktadır. Bir ara, tamamen yıktırılarak taşlarının komşu Sınır köyünde yapılacak bir okul binasında kullanılması düşünülen bu eski ve değerli eserin, böylece kurtarılarak, ihyası ve bir fonksiyon verilerek yaşatılması yerinde olacaktır. Bu makalemizde kullandığımız röloveler, Toygar Emre'in aldığı ölçülere göre, Emre Madran tarafından çizilmiştir. Bunların birer nüshasını, yayınlama izni ile birlikte veren Vakıflar Genel Müdürlüğüne teşekkür ederim. İçerideki toprak ve moloz tabakası kaldırıldıktan sonra çekilen fotoğraflar C. Babacan'a âittir.

⁴ Afyon'un mahallî yayınlarında bu manzumeye dair herhangi bir not veya yazı olup olmadığını tesbit edemedik. Evvelce Afyon Halkevi tarafından çıkarılan, *Taşpınar* dergisinin çok eksik bir koleksiyonunu gözden geçirebildik ise de bunda da Boyalıköy ile ilgili bir yazı ile karşılaşmadık.

⁵ K. Erdmann, *Weitere Nachtraege zu den "Beobachtungen auf einer Reise in Zentralanatolien"*, "Archaeologischer Anzeiger" (1957) s. 361-372, s. 366, res. 3, izahat vermez, sadece s. 363 de çok müphem bir surette binayı anar.

hiç bir tafsilât vermemiştir. Aynı geziyi Prof. K. Erdmann ile birlikte yapan Prof. Dr. O. Aslanapa da aynı yıl basılan bir yazısında, bu binaya kısaca ve dolayısıyla temas etmiş ve bir plânını makalesine katmıştır⁶. Prof. Aslanapa'nın yazısında, Boyalıköy binası, doğrudan doğruya bir Selçuklu medresesi olarak tanıtılarak, bunun avlusu kubbeli bir medrese olduğu ileri sürülüyordu. İlk görünüşte bu fikir doğru tesiri bırakıyordu. K. Erdmann da Seyitgazi manzumesi münasebetiyle Boyalıköy yapılarını bir daha anıyor⁷ ve az sonra Prof. K. Otto-Dorn burada buldukları tesbit edilen, alışılmamış görünüşlerdeki bir takım mezar taşlarını ele alıyordu. Bayan K. Otto-Dorn, bu araştırmasını ilk olarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde bir konferans olarak açıklamış⁸, sonraları da aynı konuyu geniş bir makale halinde yayınlamıştır. Bayan Otto-Dorn, Afyon Karahisarı müzesinde muhafaza edilen 8 mezar taşı ile kırık bir parçayı yani dokuz adet eseri ele alıyor, ve bunların üzerinde kabartmalar halinde insan tasvirleri bulunduğu işaret ediyordu. Bu çok değerli mezar taşları ve sandukalarının Afyon yakınında Boyalıköy'deki türbeden gelmiş olduklarını da, o zamanki Afyon müzesi müdürü Süleyman Göncer'in ifadesine göre belirtiyordu⁹. Böylece, Boyalıköyde "medrese" denilen bir binanın mevcudiyeti öğrenildikten başka, bu "medrese" yanındaki türbede çok garip biçimli ve aynı derecede garip kabartmalar ile de süslü bir takım mezar taşlarının evvelce bulunmuş olduğu anlaşılıyordu.

Fakat bu taşlar o derece alışılmamış bir sanat eseri hüviyeti gösteriyorlardı ki, üzerinde başkaları da durmak lüzumunu duymuşlardı. Nitekim, K. Erdmann, 1963 te basılan çok kısa bir yazısında, Kümbet civarında bulunmuş halen İstanbul'da Türk ve İslâm Eserleri Müzesinde muhafaza edilen iki mezar taşını inceleyerek bunların da aynı gruba ait olduklarını ileri sürmüş ve o çevrede daha böyle başka taşlar olduğuna da işaret etmişti. Erdmann, bu vesile ile Afyon müzesindeki taşların geldiği yer olarak bilinen Boyalıköy manzumesinin yeni bir plânı ile eserin iki fotoğrafını makalesine eklemişti. Plânda "medrese"

⁶ O. Aslanapa, *Selçuk devlet adamı Mabarezüddin Ertokaş tarafından yaptırılan abideler*, "İslâm Tetkikleri Dergisi" (1957) s. 106. Yukarıda not 2 deki yazımızda kaynağımız bu makale olmuştur.

⁷ K. Erdmann, *Zur türkischen Baukunst seldjukischer und osmanischer Zeit*, "Istanbul Mitteilungen", VIII (1958) s. 13, not 50.

⁸ Katharina Otto-Dorn'm bu konferansı, *Türk mezartaşlarında figürler ve Afyon müzesindeki bazı taşlar*, başlığı ile, 29 Ocak 1958 de verilmiştir.

⁹ K. Otto-Dorn, *Türkische Grabsteine mit Figurenreliefs aus Kleinasien* "Ara Orientalis" III (1959) s. 63-76, resimli.

denilen yapı, yanındaki iki türbe ile beraber işaret edilmiş, ve buradaki biri kümbet diğeri eyvan-türbe olan iki mezar binasının da birer fotoğrafı yayınlanmıştı¹⁰. Erdmann, ölümünden az evvel basılan “*Anadolu’da Osmanlılar öncesi, medrese tipi medrese ve imaretler*” gibi garip başlıklı kısa bir yazısında, bu eseri bir defa daha anmıştı¹¹. Anadolu’da eyvan tipi Selçuklu türbelerine dair geniş bir katalog çalışması yapan M. Sözen de, 1968 de basılan makalesinde, Boyalıköy manzumesine, burada bulunan bu tip bir türbeden dolayı geniş bir yer ayırmış, binaların yeni bir plânını ve fotoğraflarını makalesine eklemiştir. M. Sözen de, etrafında iki türbe ile mezarlığın toplandığı esas binayı bir medrese olarak görerek, “*bu yapıların içinde medrese, plânının gösterdiği özel durumdan dolayı, Anadolu’da kapalı medreseler içinde belirli bir yer almaktadır,*” demek suretiyle, bu binanın bir medreseye benzemekle beraber, alışılmamış bir biçimi olduğunu da kabul etmişti¹². Halbuki Boyalıköy yapısının bir medrese olmadığı ve olamayacağı açık ve belirli idi. Ancak ne var ki, bir defa bina bir medrese olarak adlandırılmıştı ve bu oldu-bitti karşısında kimse bütün aykırılığa rağmen bu binayı medreseler listesinden çıkarmayı, ona başka bir fonksiyon aramayı düşünemiyordu. Nitekim A. Kuran da, medreseler hakkındaki büyük kitabında bu binayı öylece kabul etmiş ve bir medrese olarak tanıtarak değerlendirmiştir¹³. Bugün bütün yayınlara artık medrese olarak geçen bu bina¹⁴, bir medrese değildir. Bir inceleme gezisi sırasında, 1968 sonbaharında görüp incelediğimiz Boyalıköy manzumesinin Selçuklu devrinde Ortaasya’dan Anadolu’ya akan Horasan Erenleri (Gazi veya Alp Erenler) için kurulmuş bir hanıkah olduğunu anladık. Boyalıköy’ü ilk defa olarak, 12 Eylül 1968 günü ziyaret ettiğimizde¹⁵, kö-

¹⁰ K. Erdmann, *Die beiden türkischen Grabsteine im Türk ve Islâm Eserleri Müzesi in Istanbul, Beitrage zur Kunstgeschichte Asiens-In Memoriam Ernst Diez*, İstanbul 1963, s. 121-130, resimli.

¹¹ K. Erdmann; *Vorosmanische Medresen und Imarets vom Medresentyp in Anatolien, Studies in Islamic Art Architecture in honour of Prof. K. A. C. Creswell*, Kahire 1965, s. 40-62, s. 50. no. 12 de Kurayş baba medresesi adı ile, res. 8 de basit bir plânı, s. 59 da mimarisi hakkında açıklama.

¹² M. Sözen, *Anadolu’da eyvan tipi türbeler*, “Anadolu Sanatı araştırmaları”, I (1968) s. 167-210, bilhassa s. 179-181, plânı, şek. 5a ve b, ayrıca res. 9-13. Ayrıca bk. aşağıdaki not 14 deki yayınlar.

¹³ A. Kuran, *Anadolu medreseleri*, Ankara 1969, I, s. 44-46, resimler ve plân.

¹⁴ M. Sözen, *Anadolu’da medrese mimarisinin gelişmesi*, başlıklı 1967 de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde doktora tezinde s. (265-268) bu binadan bahseder. Aynı yazar tarafından hazırlandığını tahmin ettiğimiz *Boyalıköy* mad. *Meydan Larousse*, II, s. 528-529.

¹⁵ Bu inceleme gezimizi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi’nin verdiği öde-

yün kenarında bir harabe halinde duran bu topluluğun, değişik karakteri dikkatimizi çekti. Herşeyden önce, bu manzumenin ücra bir köyde bulunuşu, bunun bir medrese olması ihtimalini çok zayıflatıyordu. Selçuklular devrinde önemli bir şehir ve kale olan *Karahisar-ı Sahip* veya *Karahisar-ı devle* yâni Afyon Karahisarında yapılması gereken bir medresenin o devirde dahi nüfusu her halde pek yüksek olmayan bir köyde kurulması bize garip göründü. Bu köy, bir kervan yolu üzerinde idi. Fakat hiçbir vakit bir şehir karakterinde olmadığı gibi etrafı tahkim dahi edilmemişti¹⁶. Issız bir ovanın ortasında “dağ başında” kurulan bir medresede hangi değerli ulema, nereden devşirilmiş çömezlere ders verecekti? Bu sual orada, yerinde zihnimize takılmıştı. Dikkatimizi çeken diğer bir husus da, bu harap binanın bir nevi kutsiyet hâlesi içinde kendi haline bırakılmış olması ve yanında iki büyük türbenin bulunuşu idi. İki *velî* türbesi ile bir medresenin böyle bir “kuş uçmaz kervan geçmez” yerde beraber bulunuşuna manâ vermek zordur. Bütün bu noktalar kafamızda bir takım sualler yaratarak İstanbul’a döndüğümüzde, bu eser üzerindeki inceleme ve araştırmalarımıza devam ettik ve bu çalışma meydana geldi.

II

Eser ve çevresi

Boyahköy¹⁷ manzumesi dikdörtgen biçiminde bir ana yapı ile iki türbeden ibarettir. Bunlardan üçünün de, etrafı sınırlanmış geniş bir sa-

nek ile, öğrencilerimiz ile yaptık. Boyalıköyü, Vakıflar Genel müdürlüğünün sağladığı imkân ile, 22 Haziran 1970 de tekrar ziyaret etmemiz mümkün oldu. Bu surette burada yapılmakta olan restorasyon çalışmalarını gözden geçirerek bazı problemleri tekrar inceleyebildik.

¹⁶ K. Erdmann, yukarıdaki not 11 deki yerde, s. 59 da binanın köyün dışında olduğu hususuna işaret etmektedir. Afyon müzesindeki, vilâyet eski eserleri tesâil defterinde, no. 55 de bu bina medrese olarak değil fakat imaret adı altında kaydedilmiştir. (18.1.1941 de Süleyman Göncer tarafından).

¹⁷ Evliya Çelebi'nin yazdığına göre, buraya Boyalı denilmesinin sebebi, Uşak halılarının ipliklerinin boyanmasında kullanılan bir kırmızı boyanın ham maddesinin bu köyden çıkarılmasıdır (... *Boyalı karyesi hâkinde bir güne kırmızı kök hasıl olur kim Uşak halîçelerinin boyası bandadır anın-cün Boyalı derler*...). Eski şerîye sicillerinde ise, burası *Boyalıca* şeklinde adlandırılmaktadır; kşl. E. Âli Bakı, *Şerîye sicillerine göre Afyon Karahisar'da XVII, XVIII. inci asırlarda meşhul halk tarihi*'nden; Afyon 1951, s. 51 (Boyalıca bir şahısla ilgili, h. 1158 (= 1745) tarihli bir vesika). Köylüler buraya evvelce *Karaköy* denildiği yolunda da bir iddia ortaya atmışlardır. Bunun ne dereceye kadar doğru olduğu araştırılmağa muhtaçtır. Evliya Çelebi'den ve vesikalardan anlaşıldığına göre burası en azından 17. yüzyıldan beri Boyalıca veya Boyalı olarak tanınmaktadır.

hanın içinde oldukları, kalan çevre duvarından anlaşılmaktadır. Bu sahanın içinde evvelce pek çok kabir bulunduğu da, devrilmiş, kırılmış mezar taşlarından görülür. Bunların arasında yazıları çok silik iki eski mezartaşının üzerinde H. 900 lü tarihler teşhis ettiğimizi sanıyoruz. Böylece bu taşlar 16. yüzyıla ait olmaktadır. Manzumenin güney duvarı boyunca bir su bulunmaktadır. Bu da, etrafında ağaçların yetişmesini mümkün kılmıştır. Manzume hemen duvarı dibindeki su ve gerek sınırları içinde kendisini gölgeleyen ağaçları ile, güzel bir çevre ortasındadır. Az ilerisinde, çevre duvarının dışında Gezler köyü yolu başında bir çeşme vardır. Esası eski olmakla beraber, 1954 de yeniden yapılcasına tamir görmüştür. Eskiden bu sudan az ötedeki 'manzume'ye bir kol verilmiş olduğunu muhakkak olarak iddia edebiliriz.

1. Hanıkah :

Şimdiye kadar "medrese" olarak adlandırılan ve aşağıda görüleceği gibi *hanıkah* olan esas bina dikdörtgen biçiminde bir yapıdır. Eşit ölçülerde olmayan yontma taşlardan yapılmış, kemerlerde tuğla kullanılmıştır. Taşların çeşitli ölçülerde oluşu, ve yapının içinde Bizans devrine ait devşirme işlenmiş malzemenin çokluğu, bu taşların da harap bir Bizans yapısından sökülerek burada tekrar kullanılmış olabileceğini hatıra getirir. Malzemenin intizamsızlığına rağmen bazı taşların alıştırmalı oluşu, ilgi çekici bir teknik özellik sayılabilir.

Boy 22 m., eni ise 15 m. kadar olan hanıkahın cephesinde bu teknik vasıflar açık olarak görülmektedir. 1969 a gelinceye kadar otlar ve çalılar ile kaplı olan ve toprağa gömülü durumda bulunan bu kitlevi cephenin ortasında mermer söveli bir kapı bulunmaktadır¹⁸. Kapının üstündeki tahfif kemeri yıkıktır. Fakat mermer söveler hiç bir şüpheye meydan vermeyecek surette Bizans eseridirler. Burada bir Bizans yapısının mermer söveleri tekrar monte edilerek ikinci defa kullanılmıştır. Cephenin sol tarafında tuğladan yuvarlak kemerli daha ufak bir giriş daha vardır. Bu kemer esasında bir tahfif kemeridir. Pencerenin üst lentosu oldukça iri bir taş kitesidir. Bu taşın dış yüzünde ve tam ortada evvelce bir kaç kabartması olduğu açıkça görülmektedir. Bir müslüman binasında göze çarpar bir yerde üzeri haçlı bir taşın kullanılmış olması şaşırtıcıdır. Lentonun yüzünde bir haç olması, kapının da bir Bizans işi kapı çerçevesine sahip bulunuşuna eklenecek olursa, bu cephenin esasında, bir Bizans yapısına ait olması ihtimalini akla getirir. Bu ihtimal akla çok yakın gelişine rağmen kanaatimizce geçerli değil-

¹⁸ 1969 da bu kapı eşğine kadar temizlenerek meydana çıkarılmıştır.

dir. Belki aynı yerdeki, belki de çok yakındaki bir erken Bizans devri yapısının malzemesi burada kullanılmış, fakat duvarlarından faydalanılmamıştır. Yalnız şu var ki, yapının iç ve dış duvarlarındaki muntazam işlenmiş, yontulmuş taşların çok farklı ölçülerde oluşu, bunların daha eski bir binadan getirildiklerine delil teşkil ederler. Muhakkak ki hanıkah yapı işçiliği bakımından komşusu iki türbenin intizamı ve dik-katli el emeğine sahip değildir. Bu pencerenin alınlığı içinde ise, cephenin sadelik ve kabalığı ile adeta tezat teşkil edercesine beyaz taş ve kırmızı tuğladan meydana getirilmiş, mozaik tekniğinde bir süsleme bulunmaktadır. Burada hayli çok sayıda üzeri haçlı Bizans taşı bu haçlar bozulmaksızın ve görülür bırakılmak suretiyle kullanılmıştır. Esas girişin sağında, alıştırılmalı bir taşın yüzünde basit bir haç vardır, kanıkah'm sol tarafındaki duvarında ise, rozet şeklinde çifte haçlı bir taş görüldükten başka, burada üstünde yine bir haç olan bir paye başlığı da bulunmaktadır. Künbet-türbenin önünde yerde görülen kalın bir mermer levha üzerinde ise bir kuş kabartması vardır. Bu taşın nerede kullanılmış olabileceğini tahmine imkân yoktur.

Kapıdan bir giriş dehlizine geçilir. Bunun iki tarafında üzeri beşik tonozlar ile örtülü büyükçe iki oda bulunmaktadır ki, bunlara giriş dehlizinden geçilir. Binanın giriş tarafındaki bu odaların iki kat halinde oldukları ve üst katta aynı mekânların bir daha tekrarlandığı zannedilmiştir. Giriş dehlizi sivri kemerli bir kapı vasıtasıyla ana mekâna açılmaktadır. Bu kapının sağında bugün kısmen sağlam kalan bir merdiven evvelce yukarı kata çıkışı sağlıyordu. Bina tamamen molozlardan ayıklanıp, duvar kalıntıları iyice incelendiğinde, sadece giriş dehlizinin üstünde bir oda olduğu ve merdivenin bu odaya, ve soldaki küçük bir kapıdan da dolayısıyla dama çıkışı sağladığı anlaşılmıştır. Giriş dehlizi üstündeki odadan yanlara hiçbir geçit izi olmadığına göre, yanlarında ikinci kat odalar bulunabileceğine ihtimal vermek imkânı yoktur. Boyalıköy'ü 1970 de ikinci ziyaretimizde, bu problemi yerinde etraflı surette inceledik, ve başka bir ihtimal olamayacağı neticesine vardık. Bu duruma göre, Boyalıköy hanıkahı ötedenberi zannedildiği gibi, iki katlı, veya hiç değilse ön kısmı iki katlı olan bir yapı değildir. Üst kat sadece dehlizin üstünde vardır. Yüksek olan bu ön kısmın ortasındaki tonozun cephede nasıl ifade edildiğini ise tahmine imkân yoktur. Buradaki üst odanın dışardan mazgal biçiminde pencerelerden ışık aldığına ihtimal verilebilir. Giriş tarafındaki iki katlı mekânlardan açık surette ayrı olan esas mekân, ortada birbirini takib eden bir sırada üç bölümden meydana gelmiştir. Bunlardan tam ortadakinin aslında kubbeli, diğerlerinin ise, beşik tonozlu oldukları kalan izlerden anlaşılacak-

tadır. Bu kısmın örtüsü, öndeki odaların en üst seviyesine kadar yükseldiğinden, yapının sadece ön kısmı iki katlı olarak yapılmıştır¹⁹. Tam ortadaki bölüm muntazam bir kare teşkil etmekte ve bu bölümün dört köşesinde birer mermer sütun yükselmektedir. Bu sütunlar gibi, bunların başlıkları da gayet açık Bizans başlıklarıdır. Birbirlerinden farklı *Bizans-İon* tipinde olan bu başlıkların yüzlerinde değişik tezyinat görülür. Bir tanesinin düz ve kazınmış sadece bir haç ile süslü oluşuna karşılık, diğerlerinde kazınmış bir haçın etrafında kabartma yapraklar, dal kıvrımları, hatta karşılıklı güvercinler görülür²⁰. Bu sütunların gövdeleri kaide ve *postament*'leri ve başlıkları da bir Bizans yapısından devşirilerek burada tekrar kullanılmıştır. Hatta bunların kaideleri de gelişigüzel toplanmış malzemedir. Bir tanesinde muntazam bir eski kaide (*postament*) nin bulunuşuna karşılık diğer ikisinde kaba taş kitleleri buraya yerleştirilmiştir. Dördüncüsünde ise aslında ne olduğu anlaşılmayan işlenmiş bir mermer mimârî parça burada tekrar kullanılmıştır. Sütun başlıklarının üstlerinde karşıdan karşıya ağaç gergiler atılmıştır. Bu sütunlara oturan tuğladan kemerler ve bunların aralarındaki pandandiflerin kalıntıları durmaktadır. Böylece bu orta bölümün üstünün aslında, ortası aydınlık fenerli bir kubbeyle örtülü olduğu tahmin edilir. Bu çeşit yapılarda kaide olduğu üzere, bu kubbeli mekân kapalı bir avlu olarak tasarlandığına göre, ortada bir şadırvan bulunması da icab eder. Burada yığılmış enkaz altında, bu şadırvanın izlerine rastlanacağını tahmin etmek mümkündür²¹. Kubbe tamamen çöktüğünden, bu bölümün üstü açıktır. Ana mekânın ilk iki bölümünün iki yanında, üstleri beşik tonozlu ikişer oda vardır. Bunlar orta mekâna birer kapı ile açılırlar ve dışarıdan birer pencere ile ışık ve hava alırlar. Ana mekânın son bölümü bir kıble duvarı ile sona erer. Burada ortadaki, beşik tonozlu bölümün nihayetinde bir mihrap nişi görülür. Böylece bu sonuncu bölümün bir namaz mekânı, bir mescid olduğu anlaşılmaktadır. Bu namaz mekânı iki yana doğru açılmaktadır. Ancak

¹⁹ Bazı yayınlarda yazıldığı gibi, binanın tamamı iki katlı değildir. Sadece öndeki geçit dehlizinin üstünde beşik tonozlu bir oda mevcuttur.

²⁰ Bizans sütun başlıkları hakkındaki, R. Kautsch, *Kapitellstudien*, Berlin 1936'da Boyalıköy binasındaki başlıkların yakın benzerlerine rastlanmıyor. Sadece, lev. 36, res. 584'deki örnek bir dereceye kadar yakın bir misal sayılabilir. Bu başlıklar Paros adasındaki büyük kilise (*Hakatontapyliani*)'ye aittir, kşl. M. Bühlmann, *Die Entstehung der Kreuzkuppelkirche . . . and Kathedrale von Paros*, Heidelberg 1914, res. 25, 26, 27.

²¹ İçerideki moloz toprak tabakası 1969'da kaldırıldığında, bu şadırvanın belirli bir izi ile karşılaşılmamıştır. Gayet tabii bu, burada hiçbir vakit bir şadırvan bulunmadığına bir delil sayılamaz. Belki daha dikkatli bir araştırma neticesinde, şadırvanın bir emaresini bulmak kabil olabilir.

yanlardaki mekânların beşik tonozları ortadakine nazaran çaprazlamadır. İki yanlarındaki mekânlar birer eyvan şeklinde mescid mekânına birer kemerle açılırlar. Boyalıköy manzumesinin bu esas binası, ön kısmı yüksekçe ²², devamı ise tek katlı olarak düşünülmüş ortasında, kapalı avlu geleneğini devam ettiren, kubbeli sembolik bir iç avlu mekânına sahip, iki yanında hocreleri olan ve dinî karakterde bir yapıdır. Ön kısmında altlı üstlü dört büyük oda, ana mekânın iki tarafında da dörder kapalı oda bulunmaktadır.

b. *Eyvan türbe :*

Hanıkah binasının doğu tarafında ve onun kible duvarı ile bir duvarı aynı çizgi üzerinde olmak üzere yapılmış güzel bir eyvan-türbe bulunmaktadır. Hanikahtan 5 m 80 uzaklıkta olan bu türbe muhtelif renklerde kesme taşlardan yapılmıştır. Hanıkahın binasının aksine olarak muntazam işlenmiş ve bu bina için yontulmuş taşlardan yapılmış, duvarların yukarı kısımlarında değişik kalınlıklarda tuğladan üç hatlı kullanılmıştır. Cephe kaplamaları ve eyvanın çerçevesi tamamen soyulduğundan burada iç tuğla dolgu meydana çıkmıştır. Türbenin üstü yine tuğladan bir beşik tonoz ile örtülmüştür. Eyvanın dışının çepçevre bir takım silmeler ile sınırlanmış olduğu kalan izlerden anlaşılmaktadır. Fakat bu silme en dış çizgiyi teşkil ettiğinden bunun içinde evvelce geometrik motifli bir şerit bulunup bulunmadığı anlaşılamaz. Altında bir mahzen (mumyalık) kısmı ve iki taraflı bir merdivenle çıkılan mescid-türbe kısmı (sanduka mekânı) vardır. Dikdörtgen biçimindeki türbe mekânı ileri taşkın bir paye ile iki bölüme ayrılmıştır. Çok eski Orta Asya sanat geleneğinin bir örneği olan bu eyvan türbe, diğer benzerlerinde de görüldüğü gibi her cephesinde üçgen şeklinde dışarı taşkın, âdeta mahmuz biçiminde birer destekleme payandasına sahiptir ²³. Türbe mekânını, eyvanını örten beşik tonozun duvarları zorlayan bas-

²² Bu bakımdan Kayseri dışındaki Köşk medrese (I) denilen Eretna oğulları ribâthanıkahını andırmaktadır, kşl. A. Gabriel, *Monuments turcs d'Anatolie*, Paris 1934, I, s. 67; ayrıca bk. S. Eyice, *İki Türk âbidesinin mahiyetleri hakkında notlar*, "Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yıllık Araştırmalar Dergisi", II (1958) s. 107-112.

²³ Anadolu'daki eyvan türbelerin başlıcaları olarak, Afyon'un İhsaniye ilçesinde Osmanköyünde Herdena Baba (yıkılmıştır), yine Afyon'un Gazlıgölakviran köyünde Savaş Baba, Akşehir'de Emir Yavtaş (?) Konya'da Musalla mezarlığında Gömeç Hatun, Amasya'da Kadılar, Şadgeldi Paşa, türbeleri gösterilebilir. Aynı tip, daha değişik özellikler ile, Niğde'de Beylerbeyi (yıkılmıştır), Amasya'da Sultan Mesut (?) türbelerinde de tatbik edilmiştir. Bu türbeler hakkında bk. M. Sözen, *Anadolu'da eyvan tipi türbeler*, "Anadolu sanatı araştırmaları" I, (1968), s. 167-210, ayrıca lev.; bu türbelerden biri Eskişehirden Afyon'a trenle giderken, yolun hemen sağında görülür.

kısım karşılamak üzere bu payandaların yapıldığı anlaşılır. Üzerleri garip insan ve hayvan tasvirleri ile süslü mezar taşları ve sandukaların bu türbeden çıkarıldığı söylenmekte ise de bunların hepsinin türbenin içinden elde edildiğini sanmıyoruz. 1969 da eyvan-türbenin mahzenindeki moloz temizlendiğinde, dip duvarının yüzünde ince bir sıva tabakası olduğu görülmüştür. Selçuklu devri eserlerinin çoğunda raslanan bir sisteme göre, bu sıvanın üstü, kırmızı çifte çizgiler ile derz taklidi bir bezeme ile süslenmiştir.

c. *Künbet* :

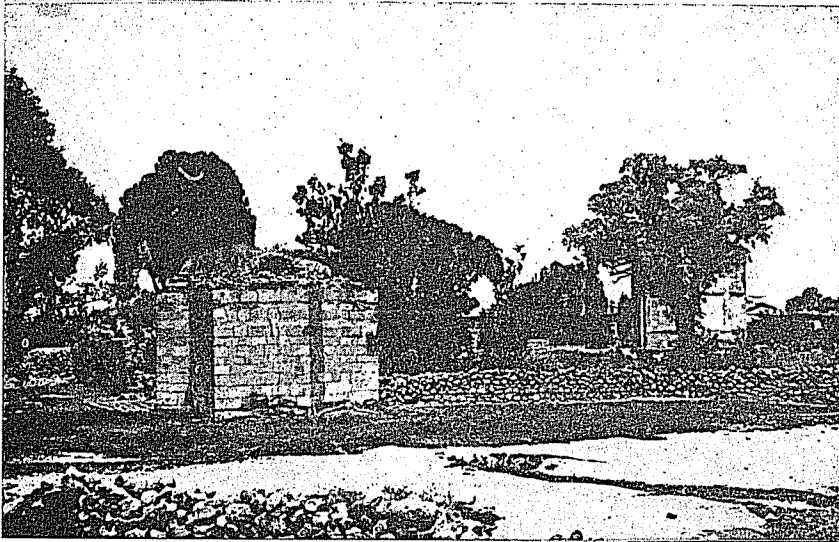
Boyalıköy manzumesinin üçüncü unsuru hanıkahın kuzeyinde, ondan 12 m. uzakta olan klâsik bir Türk künbetidir²⁴. Altı kare, gövdesi sekiz köşeli olan ve örtüsü piramit biçiminde bir sivri külâh olan bu künbet, eyvan-türbe gibi, esas bina ile aynı hizada değildir. Aks bakımından onunla bağlantısı yoktur. Adeta onu hesaba katmaksızın kurulmuş bir yapıdır. Kare kaide kısmının üstündeki sekizgen gövde değişik renklerde, gayet muntazam işlenmiş ve çok temiz bir teknikle düzenlenmiş taşlardandır. Mahzendeki mumyalığın menfezi üzerinde olan iki taraflı bir merdivenden sanduka mekânına girilir. Sivri kemerli kapı iki sıra geometrik şeritle sınırlanmış bir giriş cephesi içindedir. Burada kapı üstündeki muntazam bir dikdörtgen boşluk, herhalde burada evvelce bulunan bir kitâbenin yeridir. Ne yazık ki bugün bu kitabeden hiçbir iz olmadığı gibi nerede olduğuna dair de bir ip ucu elde edilememiştir. Künbet gövdesinin her cephesi muntazâm kare bir girinti halinde hareketlendirilmiştir. Binanın duvarlarının yukarısında çepçevre, külâh eteğinde, geniş bir süs frizi dolaşır. Bunda yine, kapının etrafındaki geometrik, geçmeli motif aynen tekrarlanmıştır. Bugün bütün kaplamasını kaybetmiş bir durumda olan sekizgen piramit biçimindeki külâhın, tuğladan örülmüş olduğu görülür. Sivri olması gereken ucu ise herhalde bir yıldırım isabeti ile eskiden yıkılmıştır. Türbenin mumyalık denilen esas ölü defnedilen mahzen (*krypta*) mekânı, haçvari bir plânda yapılmış ve üstü bir çapraz tonozla örtülmüştür. Üst katta yani sandukâ mekânında ise, sekizgenin köşelerinden kubbenin geçişinde taştan yontulmuş küçük zarif mukarnaslı intikal (geçiş) unsurları kullanılmıştır.

Böylece burada, eski Türk sanatı türbe mimarisi geleneğinin iki değişik tipli yapısı, bir arada yan yana inşa edilmiş ve adetâ, aynı görevi cevaplandırılan iki değişik türbe tipinin mimari ifadesinin mukayese

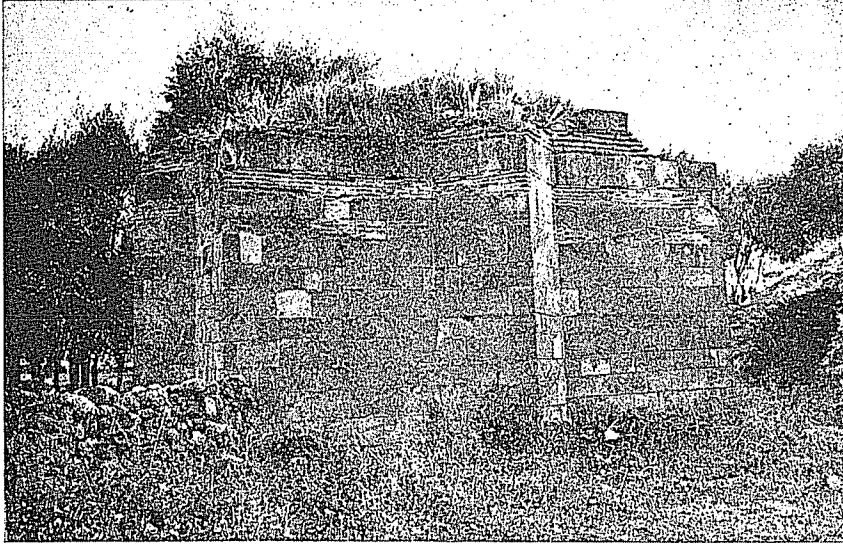
²⁴ Bu tip künbet-türbeler hakkında en yeni toplu çalışma olarak bk. O. Arık, *Erken devir Anadolu-Türk mimarisinde türbe biçimleri*, "Anadolu" XI (1967, basılışı: 1969) s. 57-119, lev. XXV-LXIV.

Res. 1 — Boyalıköy hanıkaḫı giriş cephesi, tamirden önce (foto : Y. Demiriz)

Res. 2 — Hanıkaḫı ve türbeler (foto : Y. Önge)

Res. 3 — Eyvan türbe (foto: Y. Demiriz)

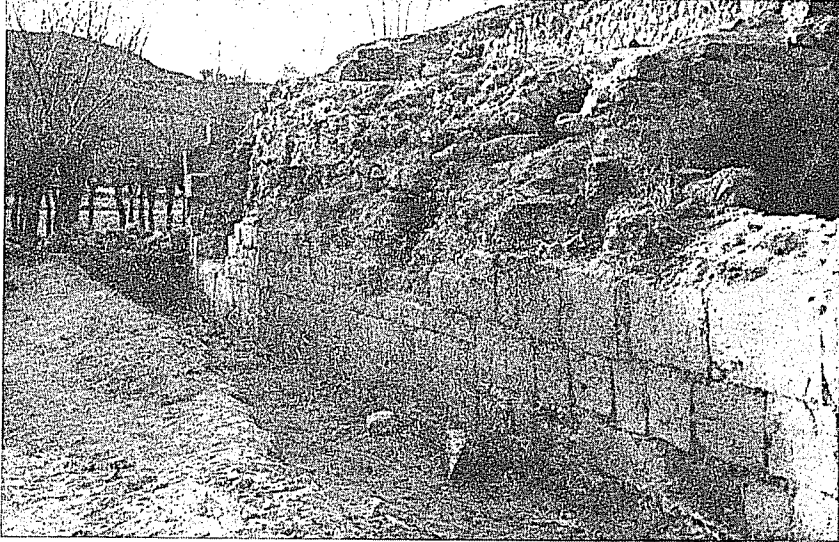
Res. 4 — Eyvan türbe (foto: Y. Demiriz)

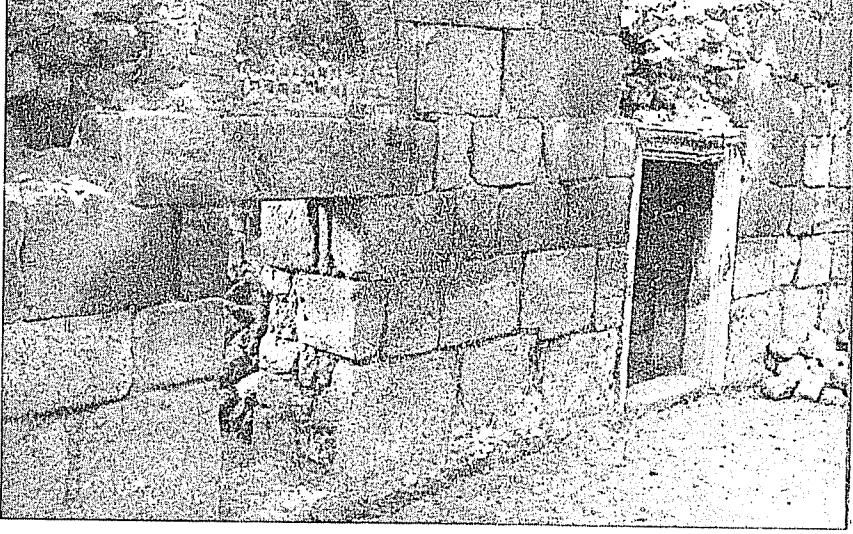
Res. 5 — Künbet türbe (foto : Y. Demiriz)

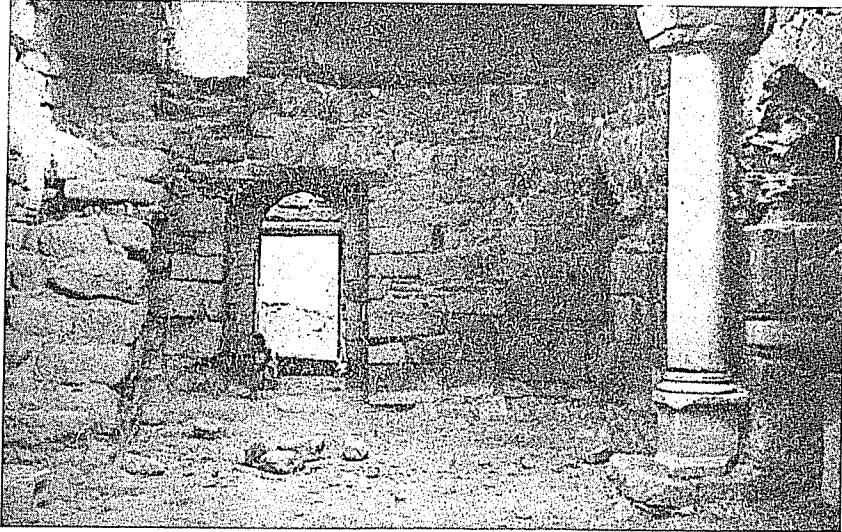
Res. 6 — Hanıkahın cephesindeki küçük kapı (foto : Y. Önge)

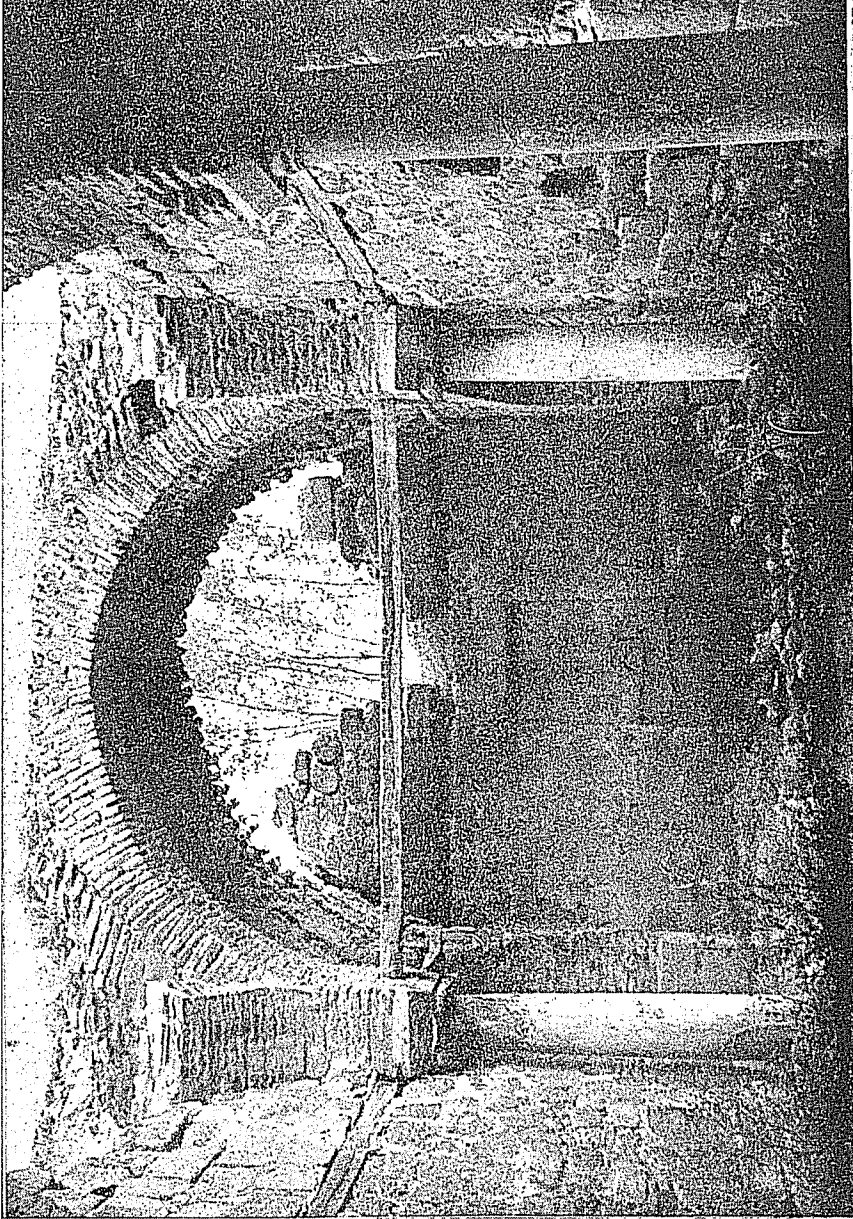
Res. 7 — Hanıkahın yan duvarı, kazıdan sonra (foto : C. Babacan)

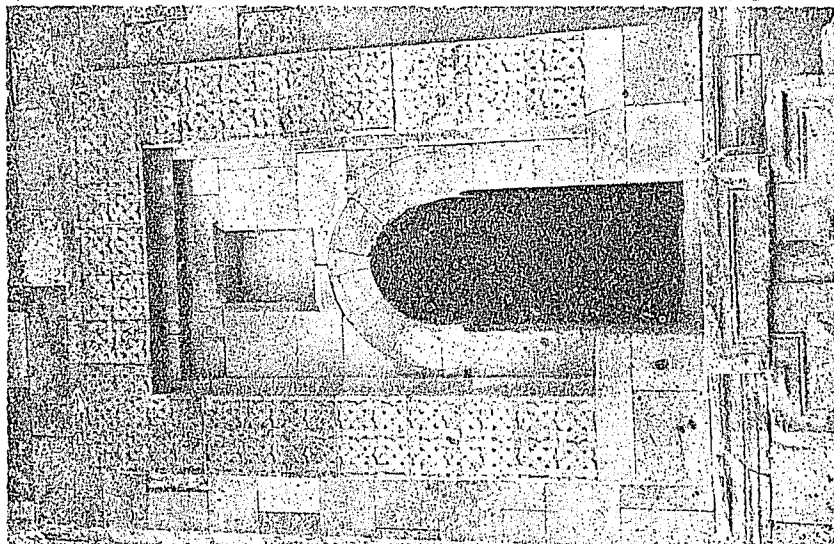
Res. 8 — Hanıkhahın giriş cephesi, kazıdan sonra (foto : C. Babacan)

Res. 9 — Hanıkhahın orta mekânı ve merdiven (foto : C. Babacan)

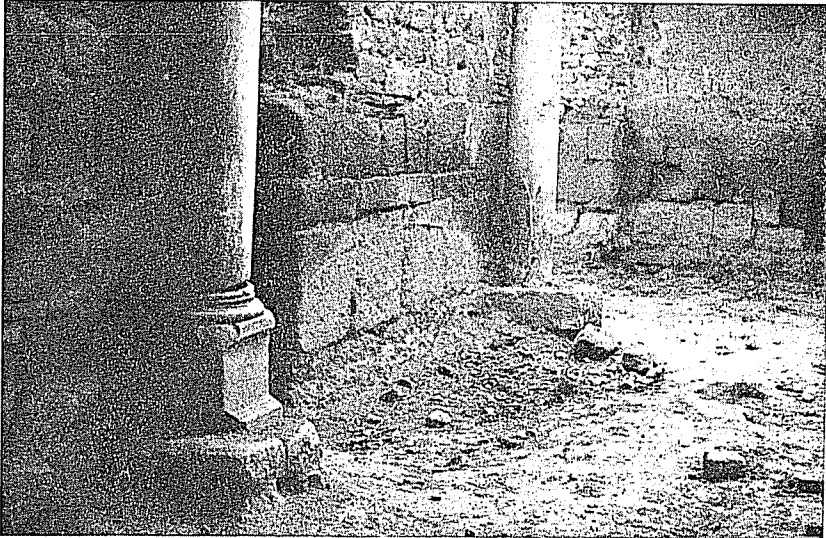
Res. 10 — Hanıcağazı orta mekânı ve mihrap (foto : Y. Demiriz)

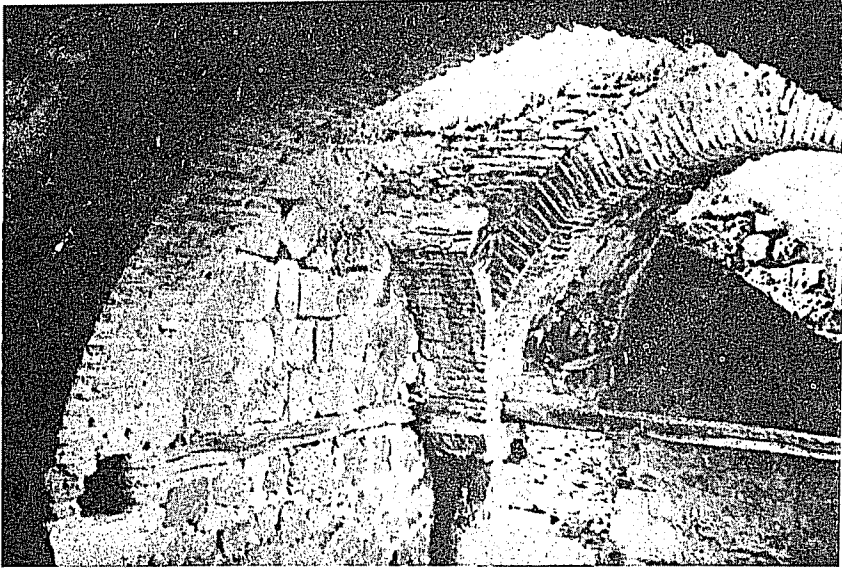
Res. 12 — Hamkahn esas kapısı (foto : C. Babacan)

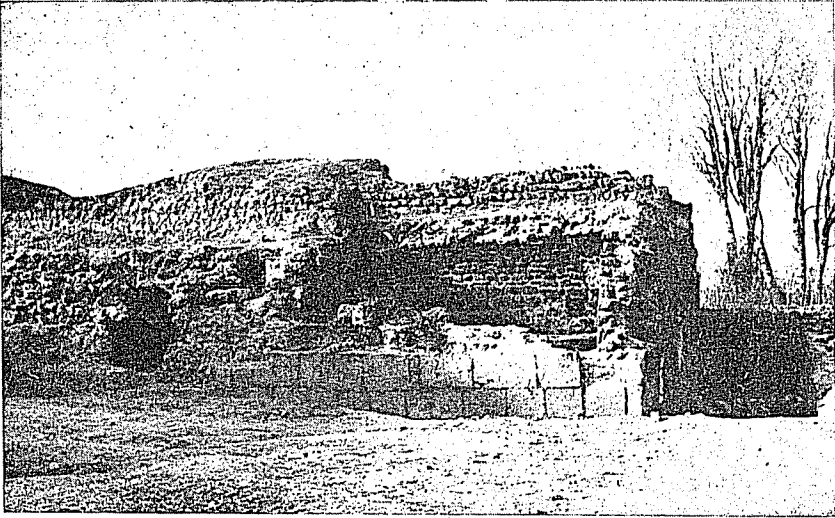
Res. 11 — Künbet türbenin kapısı (foto : Y. Demiriz)

Res. 13/14 — Kazıdan sonra sütün kaideleri (foto : C. Babacan)

Res. 15 — Orta mekânın kemer ve tonozları (foto : Y. Önge)

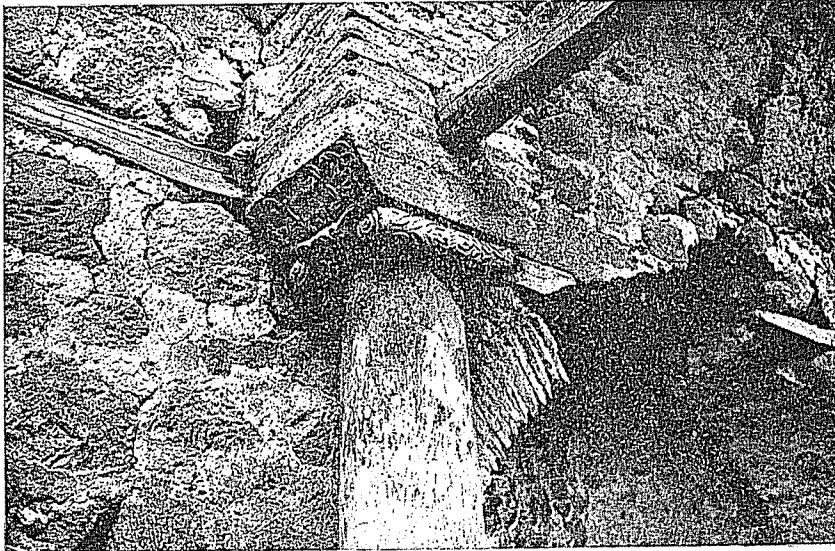
Res. 16 — Sol cephe tekniği (foto : C. Babacan)

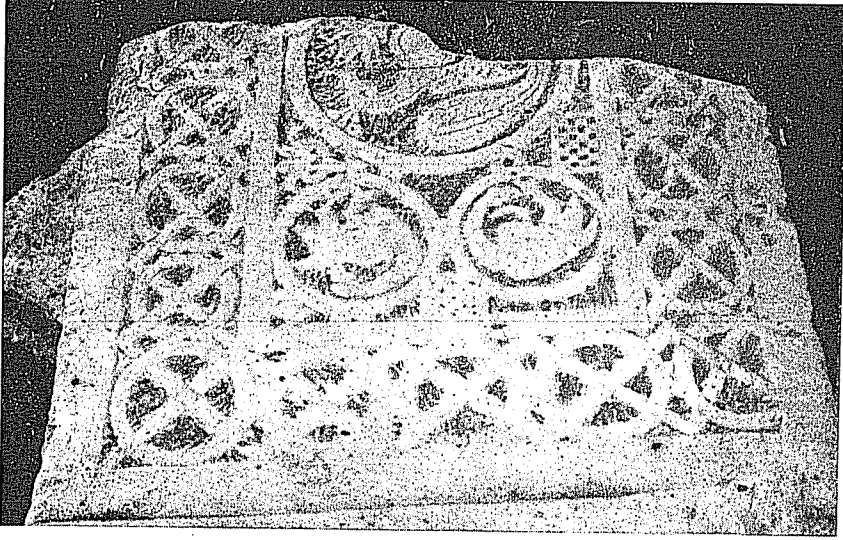
Res. 17/18 — Hanıkahın duvarlarında kullanılan devşirme malzeme (foto: Y. Önge)

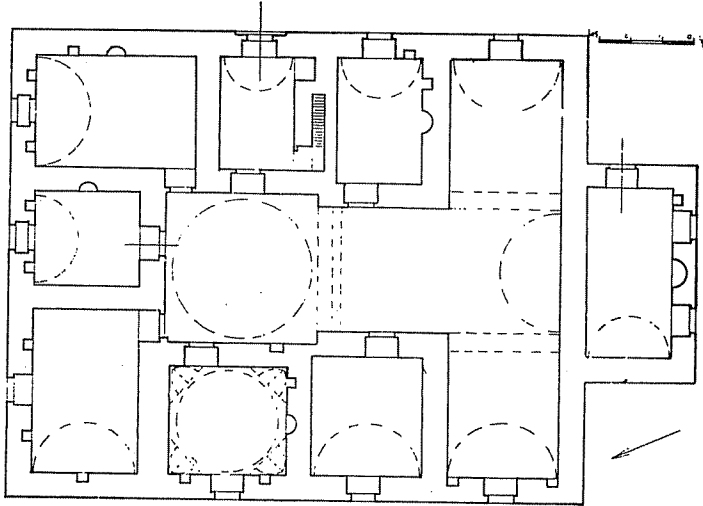
Res. 19/20 — Moloz arasından çıkan Bizans başlıkları (foto: Y. Önge)

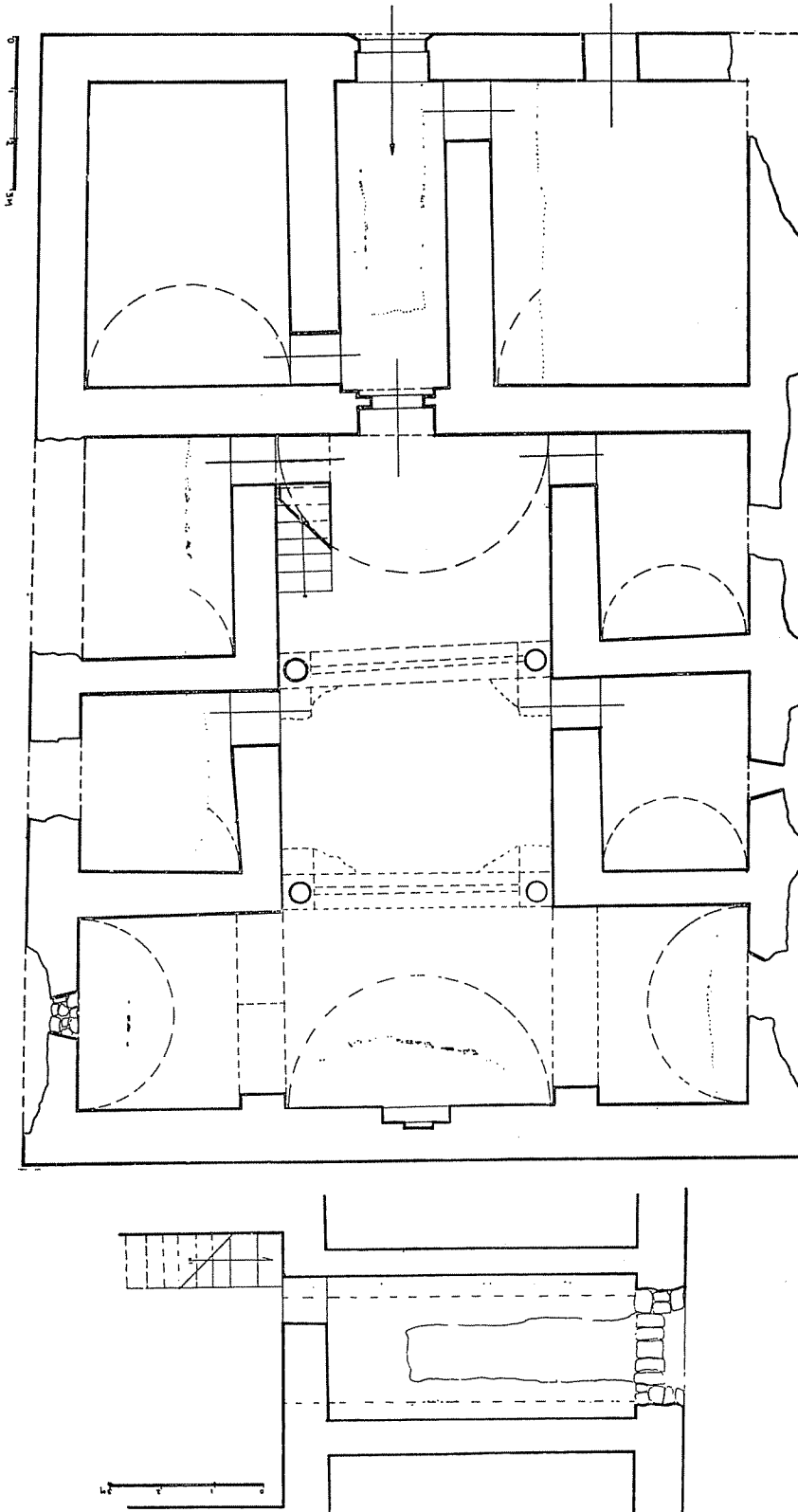
Res. 21/22 — Orta mekândaki Bizans sütun başlıklarından ikisi (foto: Y. Demiriz)

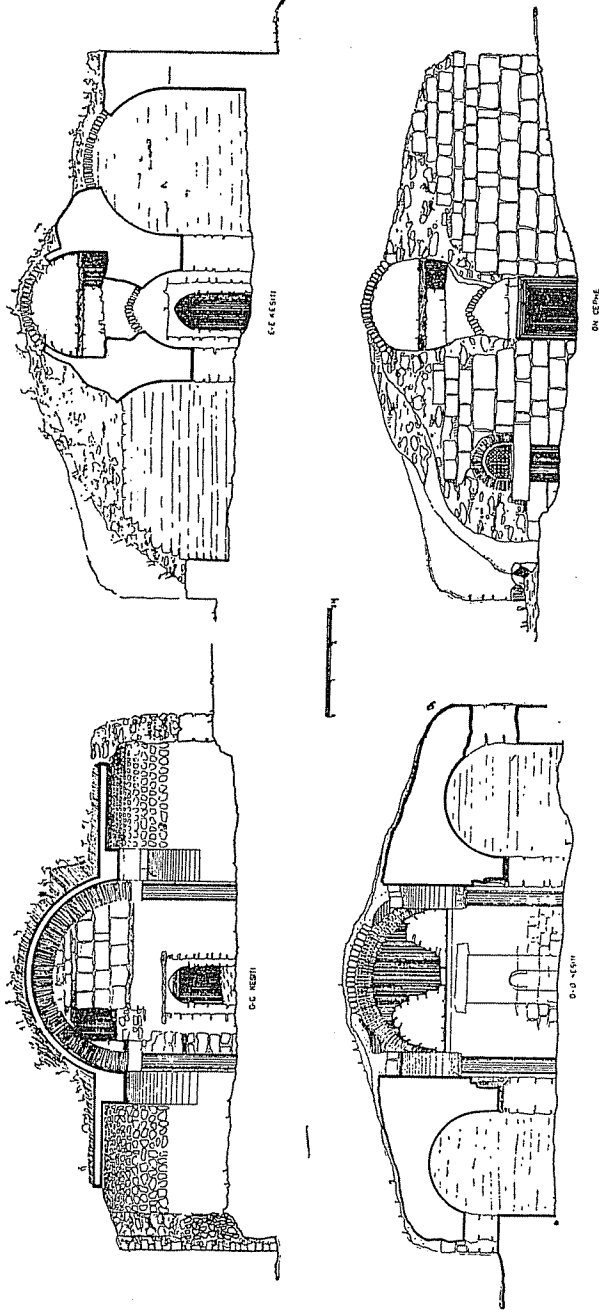
Res. 23 — Künbet türbe önünde bulunan levha (foto: Y. Önge)

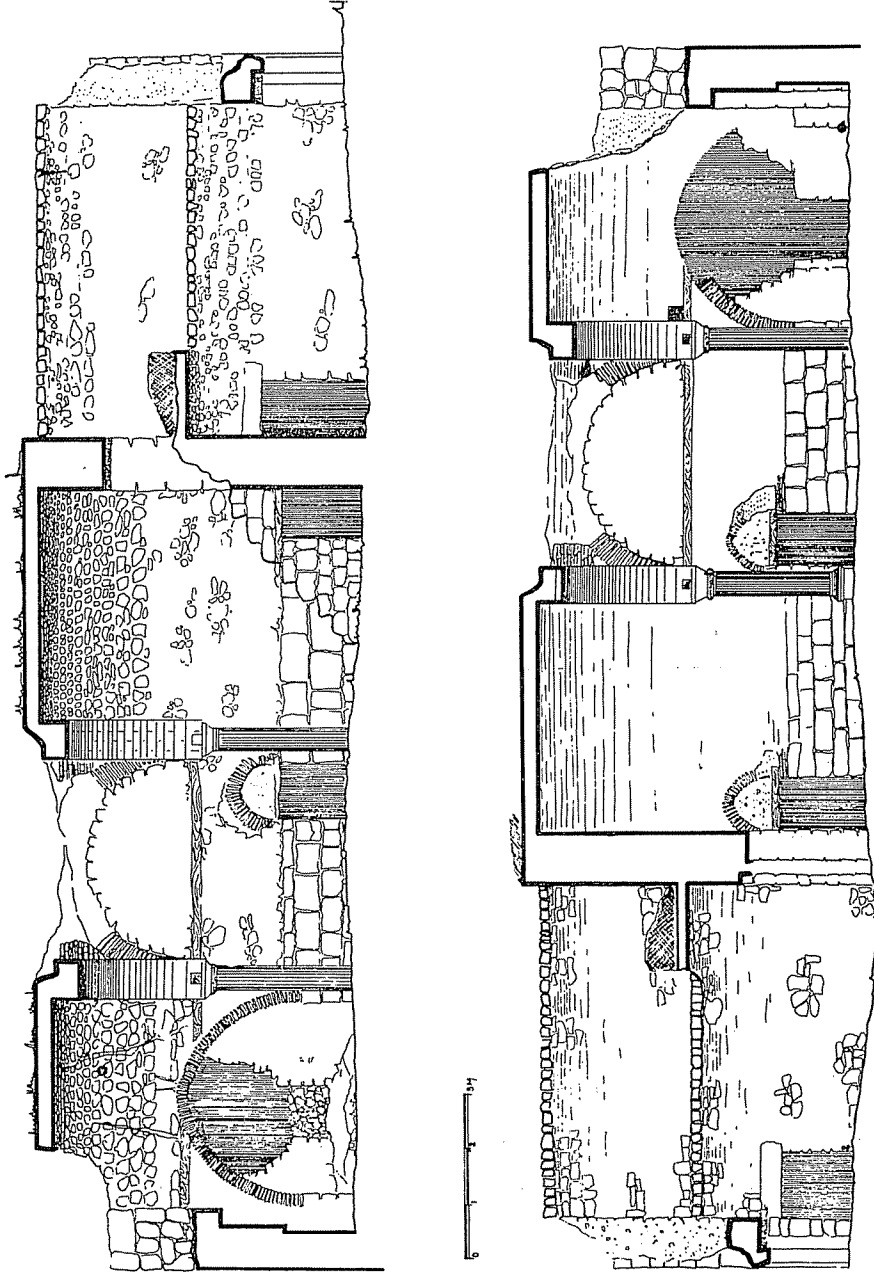
Res. 24 — Diyarbakır-Tekke köyü'nde hanıcah (plân: M. Sözen)

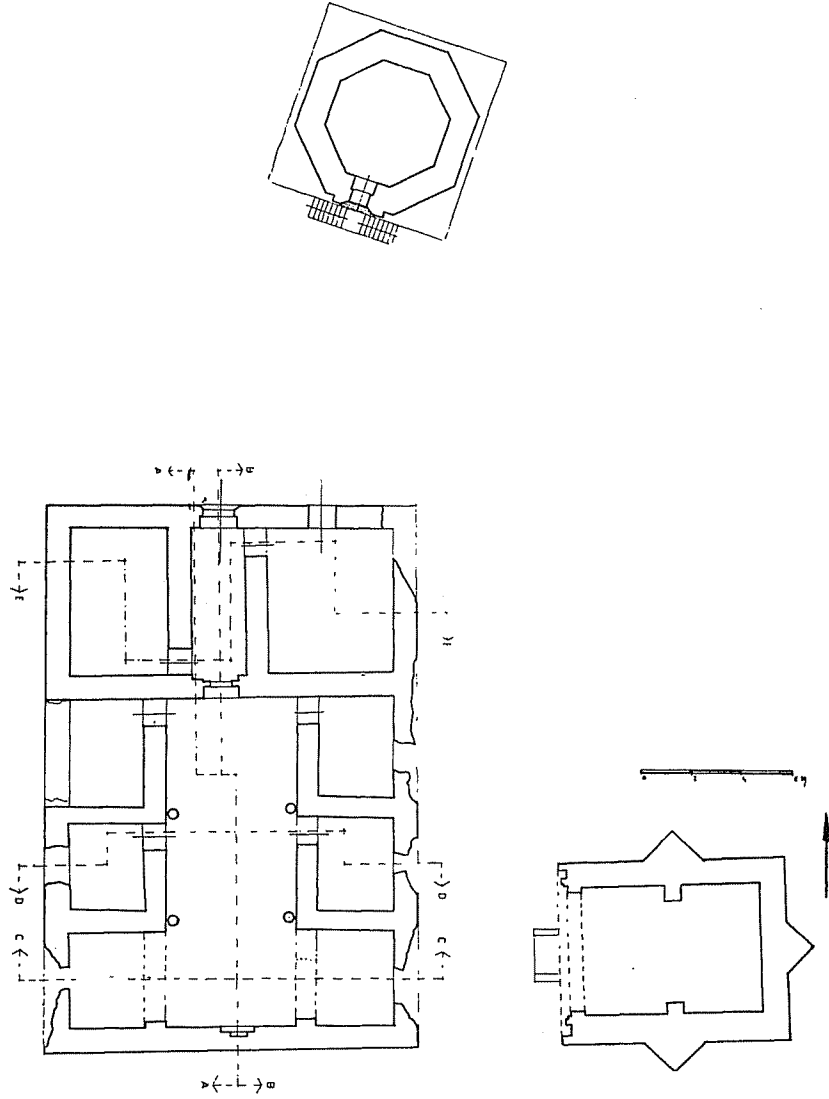
Res. 25 — Boyalıköy hanıcağı plânı (Vakıflar Arşivi)
(Sağdaki küçük kilise üst katın plânıdır).

Res. 26 — Boyalıköy hanıhanının enine kesitleri (Vakıflar arşivi)

Res. 27 — Boyalıköy hanımının boyuna kesitleri (Vakıflar Arşivi)

Res. 28 — Boyalköy Hanıkhahını ve türbelerin vaziyet plânı (Vakıflar arşivi)

edilebilmesi sağlanmıştı. Esas binada, yani hamkahda yabancı devşirme malzemesinin kullanılmış olmasına karşılık, her iki türbe de, tamamen Türk karakterinde ve devşirme malzemeyi-eğer var ise-göstermeyen yapılarıdır.

III

Malzemenin tarihî hüviyeti

Ortasında açık veya kubbe ile örtülü bir avlusu olan ve bunun etrafında höcreler sıralanan her binaya *medrese* adını yakıştırmak ötedenberi âdet olmuştur. Surların dışında ve bugün bile şehre yarım saat uzakta bulunan Kayseri'de Ertena (veya Eretna) oğlu ribat veya hanıkâhı *köşk medrese* olarak böylece adlandırılmış ve medrese olarak da kendisine Sanat Tarihinde bir yer tayinine çalışılmıştı. Yıllarca önce kısa bir makalemizde, bu binanın bir medrese değil, fakat bir hanıkah-ribat olduğuna inandığımızı yazmıştık²⁶. Sonraları Eretna ailesi hakkında yapılan büyük bir çalışma, hiçbir şüpheye yer vermeyecek surette bu binanın, Emir Eretna'nın yaptırdığı türbeyi çeviren bir ribat olduğunu açıkça ortaya koydu. Kayseri'ye gelen veya buradan giden "ayende ve revende"nin konaklaması ve bu vesile ile avludaki türbe-de yatan hayır sahibine hayır duası yapması için kurulan bu içtimaî (=sosyal) yardım müessesesi, hizmeti gören dervişler ile misafirlerin barınması için iki katlı dört odaya sahipti. Eski bir kaynak bu dinî müesseseye tayin edilen şeyhin adını dahi vermektedir²⁸.

Boyalıköy tesisi de böyle bir kuruluştur. Bir hanıkah-ribat olarak yapılmıştı. Çok geç devirde 17. yüzyılda buradan geçen Evliya Çelebi *Karye-i Boyalı* dediği bu yere uğramıştır: "*Mezkûr Ali dağı eteğinde yüz evli müslüman karyesidir. Osman Paşazadenin zeametidir. Bu karyede bir bağ-ı irem misal bir asitânedeki Sultan-ı kadî kanaat ve alemdar-ı hazret-i risalet, hazret-i seyyid Kureyşî radiya'l-lahü taâlâ anı bir kubbe-i pür envâr içinde medfundur kim acib ziyaretgâh-ı has ve âmdir. Fukaraları cümle beктаşiyândır. Bu mahal Sincanlı kazası hudududur*"²⁷.

²⁶ S. Eyice, *yakarıda not 22 deki yerde*.

²⁷ I. H. Uzunçarşılı, *Şivas-Kayseri ve dolaylarında Eretna devleti*, "Belleten" XXXII, sayı 126 (1968) s. 170, Alaüddin Eretna h. 753 (= 1352) de vefat ederek "*Kayseriye zâhirinde Köşk nam mevzide bir âlâ hankah bina edip, meşihatini Şeyh Ehadüddin Kirmanî'ye şart eylemiştir. Merkadları ol hankahın vasatında bir kubbe-i lâtifedir*".

²⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, s. 36. Topkapı Sarayı, Bağdad k. kitapları no. 1384 (B. 306) nın var. 18 de, ve Revan k. kitapları, no. 1376 (R. 1460) da var. 17 de velinin adı *Kureyşî* olarak kaydedilmiştir. Halbuki Bağdad k. kitapları no. 1380 (B. 303) var. 13 de ise bu ad كُرَيْشِي şeklinde olup, *Kureti*, *Kureyfi* veya *Kurtebi* olarak

Bu kayıt bize, Boyalıköy manzumesinin mahiyetini açıkça vermektedir :

1. Burası bir güzel bahçe ortasında bir tekkedir.
2. Manzumenin merkezi, içinde Seyyid Kureyşî'nin yattığı kümbet-türbedir.
3. Bu velînin türbesi bir ziyaretgâhtır.
4. Evliya Çelebi devrinde yâni 17. yüzyıl içlerinde bu tekkenin hizmetini Bektaşî dervişleri görmektedir.

17. yüzyılda tekke karakteri alan bu binanın tekkelerin öncüsü olan bir hanıkah olduğu kendisini belli etmektedir. Kümbet-türbe, Seyyid Kureyşî'e tahsis edilmiş ve yanına buradan gelip geçenlerin, ziyarete gelenlerin barınmaları için, yâni hanıkah olarak, esas bina yapılmıştır. Sonraları her halde Osmanlı devri içlerinde 15. yüzyıldan itibaren de burası, bir bektaşî tekkesi halini almıştır. Hatta halk arasında burası doğrudan doğruya *Boyalı Sultan* ziyareti ve tekkesi olarak şöhret bulmuştur.

Evliya Çelebi'nin verdiği adın tarih içindeki yerini bulmak ne yazık ki mümkün olmuyor. Son yıllarda basılan ve Boyalıköy eserlerinden bahseden bütün yazılarda, bu eserlerin Kureyş bin İlyas bin Oğuz'un olduğu ve hatta, bunu belirten bir mezar sandukası yazısının görüldüğü bildirilmektedir²⁸. Bugün kümbet-türbenin içinde böyle kitabeli bir sanduka yoktur. Eskiden çini kaplı olduğu, bazı kalıntılardan anlaşılan sanduka çok harap bir haldedir. Ve burada evvelce, orada yatan velînin adını bildiren mozaik çini bir yazının bulunduğunu gösteren bir iz yoktur. Bu yolda bir notun Afyon müzesindeki bir eski eserler tescil defterinde olduğu rivayeti vardır ve bu hususdaki bütün yayınlara bu not esas olmuş gibidir. 18 Ocak 1941 de Süleyman Göncer tarafından yazılan bu tescil notunda, 54 numara ile gösterilen kümbet türbenin bânisi, Kureyş bin İlyas bin Ayâs şeklinde bildirilerek H. 607 (=1210/11) den sonra yapılmış olabileceği kaydedilmiş, kitabesini kayıp ve sanduka üzerindeki mozaik çini yazıların da daha o vakit hemen hemen ortadan kaybolmuş oldukları da bildirilmiştir²⁹.

okunabilmektedir. Bu cildin yeni harflerle olan baskısında da Kureyşî şekli kabul olunmuş, bir not halinde nusha farkına işaret edilmiştir.

²⁸ H. Özdemir, *Afyon vilâyeti tarihçesi*, Afyon 1961. s. 19, no. 13, arka kapakda türbenin bir fotoğrafı da vardır.

²⁹ Bu tescil defteri. Afyon müzesinin eski müdürü Süleyman Göncer tarafından 1941 e doğru tanzim edilmiştir. Halen İzmirde yaşayan S. Göncer'in büyük bir Afyon tarihi hazırlamakta olduğu öğrenilmiştir. Ricamız üzerine Y. Önge, S. Göncer bey ile

Bir Afyon Karahisarı broşüründe ise , Boyahköy 'den bahsederken “ *Akkoyunlu kabilesi beylerinden İlyas oğlu Kureyş ve Hacı Mehmed beylerin yaptırdığı künbedler ve medrese*” denilmektedir ³⁰ . K. Otto-Dorn ve M. Sözen'in yazılarında, bu manzumenin Kureyş bin İlyas bin Oğuz tarafından yapılmış olabileceği ifade edilmiştir. Afyonkarahisarı şehrinin hemen kenarında olan Altıgöz köprüsü kitabesinde adları geçen Ebu'l-vefa İlyas bin Oğuz ile oğlu Bedreddin ebu-hâmd Hacı Mehmed, bu manzûme ile ilgili görülmek istenmiştir ³¹ . Halbuki H. 606 (=1210) tarihli bu çok çapraşık ve okunması zor olan kitabenin Boyahköy manzumesi sahipleri ile ilgisini destekliyecek bir şey yoktur ³² .

temas kurarak, bu eser hakkında bazı bilgiler sormuştur. Hiçbirinin kaynağı verilmediğinden bu bilgileri burada ihtiyat kaydı ile belirtiyoruz :

a. Süleyman Bey, bir hüccette, Kureyş Baha'nın Akkoyunlulardan olduğuna dair bir kayıt görmüştür.

b. Türbede kandil yakılması için bir de vakıf kaydı görmüştür.

c. Süleyman Bey, türbedeki kitâbeleri görmemiştir. Evvelce sanduka üzerinde pek çok çini varmış.

d. Yine eskiden köylünün rivayetine göre, bir mahkemeden veya Evkaf Nezaretinden alınacak bir hükümde vesika olarak kullanmak üzere güya , türbenin kitâbesi sökülerek İstanbul'a götürülmüş, sonra da bilinmeyen bir sebepten denize atılmış !

e. Afyon müzesindeki mezartaşlarından sadece bir tanesi Boyahköyden imiş .

f. Süleyman Bey, hanıkahdaki mihrabın da çinili olabildiğini tahmin etmekte, hatta Afyon şehrindeki Mısri camii mihrabından şüphelenmektedir. (Bu notlar Y. Önge'nin 28 Haziran 1970 tarihli mektubu ile bildirilmiştir) .

³⁰ S. Göncer ve H. Özdemir , *Afyon ili turistik kılavuzu* (2. baskı), İstanbul 1968, s. sayısı yok.

³¹ K. Otto-Dorn, *not 9 daki yerde*, a. 76, not 40 .

³² İ. Hakkı Uzunçarşılı. *Kitâbeler*, İstanbul 1929, II, s. 6-8, ve lev. I. H. Özdemir, *deki yerde*, not 28 a. 18. Eski Türk köprüleri hakkında geniş bir çalışma yapan E. Gl. Cevdet Çulpan Akarçay üstünde ve Afyon Karahisarı tren istasyonunun hemen yakınında bulunan, bugün çok harap bir haldeki bu köprüyü ve kitabesini 1968 de incelemiştir. Lutfettikleri notu (kitabe metnini çıkararak) buraya aynen geçiriyorum :

Köprü kitabesi :

Kitabe, köprünün doğu yüzündedir. Beyaz mermer üzerine kabartma olarak selçuklu devri karakterinde sülüs hat ile arapça olarak yazılmıştır. Kitabenin büyük kısmı, mermere işlenen bir çerçeve içine alınmıştır. Çerçevenin üst kenarı dışında bir satırlık bir yazı ile başlamaktadır. Kitabenin esas metnini ihtiva eden bölümün içinde, sol tarafta, yine küçük bir çerçeve içinde, köprünün tarihi ve kitabeyi yazanın adı belirtilmektedir.

Kitabe metninin türkçesi :

“ Ulu Emir, âlim, âbid, zahid, muvakkar, muhterem devlet ve din hâdimi, Ebul Vefâ İlyas ibn Oğuz - Allah ona geniş rahmetler ihsan etsün - bu köprüyü hayatta iken bina etti. Vefatından sonra köprü harap oldu. Onun oğlu ulu Emir, Sipâhsâlâr, el-mü'eyyed Bedrüddevle ve'd-din rüknülislam ve'l-müslimîn ibn el-mülûk ve's-selâtin Ebu Hâmid Hacı Mehmed bin İlyas, babasının vakfının geliri ile onun yeniden yapılmasını emretti. -Allah

Ancak köprü kitabesini ilk defa olarak tanıtan İ. Hakkı Uzunçarşılı, burada anılan İlyas bin Oğuz oğlu Emir Bedreddin Hacı Mehmed'in bir kardeşinin adına Kütahya yakınında Karacaviran'daki ribat'ın (tekkenin) 607 (= 1210/11) tarihli kitabesinde: Kurşî bin İlya(s) bin Oğuz şeklinde rastlamıştır. Ancak, Uzunçarşılı bu ribat kitabesindeki adı Kureyş değil *Karataş* olarak okumaktadır³³.

Bütün bu hususların bir defa tekrar gözden geçirilmesi şunu açıkça ortaya koyar ki :

1. Boyalıköy manzumesinin bugün hiçbir tarafında ve görünürde bir kitâbesi yoktur. Evvelce mevcut olan taş kitabe kayıptır. Türbenin içindeki çini kaplı sandukada olduğu söylenen mozaik çini yazıdan da hiç bir iz yoktur. Böylece bina üzerinde açık bir karara varmak imkânı kalmamıştır.

2. Buradaki velî'nin adı Seyyid Kureyşî olarak Evliya Çelebi seyahatnâmesinden öğrenilmektedir.

3. Boyalıköy manzumesinin, Afyon'daki köprü ve Kütahya'daki ribat kitabesinde adları geçen, Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında yaşamış, İbnü'l mülük ve-s-selâtin Hacı Mehmed bin İlyas bin Oğuz ve kardeşi Karataş (veya Kurşî) bin İlyas bin Oğuz ile, bugünkü durumda ilgisi olup olmayacağını sarih surette söylemeğe imkân yoktur.

4. Böyle bir ilişkiyi destekliyecek bir bilgi olmadığına göre, köprü ve Akviran ribatı kitabeleri tarihi olan 1210 rakkamını, Boyalıköy manzûmesine de yakıştırmak yanlış olur.

Evliya Çelebi'nin verdiği Seyyid Kureyşî adı, geç bir devirde islâmlaştırılmış bir ad gibi görünür. Yâni burada türbede yatan velî aslında buna benzer bir yer adına sahipken (meselâ Orta Asya'da Kar-

ahirette ona pek çok sevap ve fâhir nimetler bağışlasun. Sene 606. Bu kitabeyi Mehmet bin yazdı."

Afyon arkeoloji müzesi arşivinde (anıt fişi No. 2) şöyle bir kayıt vardır: "Akkoyunlu cemaatinden Abdülgaffar ile Çıkrık ve Abanaz köylüleri arasındaki şer'î duruşmada, Akkoyunlu cemaati mezbur köprüyü ve kaldırımlarını tamire mecbur olduğu, Abdülgaffar ise 1600 akçe alup geldiğini ve tamire başlayacağı i'tirafı ile kefile bağlandığı 22. Cemazüyelahir 1072 (M. 1661/62), sicil N: 9, metin N: 4"

Köprünün inşa ve onarımlarında civardaki bazı antik malzemeden faydalanılmıştır. Köprü bünyesindeki taşlar arasında romen devri kapu motifli bir mezartaşı parçası ile üzerinde "Ergon Kometos Theodosiou (= Kont Theodosios'un eseri yazılı) diğer bir taş rastlanmıştır. Biz de şunu ekleyebiliriz ki, üzerine Selçuklu devrinde arapça kitabe yazılan mermer parçası da aslında bir İlkçağ lâbidinin yan yüzüdür.

³³ Hakkı Uzunçarşılı, *Kütahya şehri*, İstanbul 1932, s. 19-20.

ş'dan Karşı'î)³⁴ zamanla daha islâm tarihine uygun Kureyşî (Kureyşî'den) ye çevrilmiş olmalıdır³⁵. Anadolu'nun Selçuklu devrinde Oğuz aşiretleri tarafından, bilhassa uçlarda iskânı sırasında Boyalıköy'de bu ribat-hanıkahı kuran Kureyşî veya Karşı-î'nin tarihî hüviyeti ise belki bir gün bir menâkıbname veya vakfiyenin yardımı ile aydınlığa çıkarılabilir³⁶.

Netice

Afyonkarahisarı ile Sincanlı (Sinan Paşa) arasında Boyalıköy'de bulunan manzûmenin, Karahisar'ı-Sahib'i batıya bağlayan yolun üzerinde de kurulmuş bir hanıkah olduğu anlaşılmaktadır. Şimdiye kadar yanlış olarak medrese zannedilen bu tesis bir hanıkah'dır. Bu mahiyetteki tesislerin çoğunda olduğu gibi, feth olunan toprakların türkleşmesindeki fonksiyonu icabı, bir Bizans yapısının yakınında veya yerinde, hatta bir dereceye kadar onun malzemesinden istifade edilerek yapılmıştır. Malzemenin kısmen yabancı menşeli olmasına karşılık, bina plân ve üst yapı bakımından tamamen Türk yapı geleneklerine bağlıdır. Bu çeşit

³⁴ Ankara civarında Oğuz boylarının iskân edildikleri yerlerde bir *Küreyşözü* adlı yer vardır. (kşl. F. Sümer, *Oğuzlar - Türkmenler*, Ankara 1967, s. 342). Orta Asyadaki Karşı yer adlı bir kaç tanedir. Eski bir hikâyede Karşı yer adına rastlandığı gibi (bk. A. İnan, *Makaleler ve incelemeler*, Ankara 1968, s. 208, 209 ve 216), Timur'un mezar kitâbesinde de Karşı yer adı olarak bulunmaktadır (kşl. A. İnan, *ay. eser.* s. 601) Orta Asya'da ayrıca *Kuray* olarak da yer adı vardır. Bir Karamanoğulları tarihi yazar Şikârî de, Toroslarda Kureyş dağlarının hâkimi olan Kureyş beylerinden bahsetmektedir, kşl. *Karamanoğulları tarihi*, yay. M. Koman, Konya 1946, s. 198. İkinci defa Karaman valisi olan Cem Sultan'ın avlanmaya çıktığı bu Kureyş dağları, Karaman'ın doğusunda Bulgar dağlarının bir kısmıdır. Bugün de *1.800.000 lik Türkiye haritası*'ada İbrala doğusunda Büyük Kuraş ve küçük Kuraş köylerinin adlarına rastlanır.

³⁵ Böyle bir durum, yine Afyon şehri içindeki bir türbenin adında da tesbit edilir. Esasen Sahib Ata âilesine ait olduğundan *Sahbîler* türbesi olarak adlandırılan eski bir türbe, zamanla İslâm tarihine daha yakın olan *Sahabeler* türbesi adını almıştır, kşl. M. Ferit ve M. Mesut, *Selçuk veziri Sahip Ata ile oğulları, hayat ve eserleri*, İstanbul 1934, s. 138. İznik'de ise surların dışında Yenişehir kapısı yakınında, Orhan Gazi Hanıkah-imaretinin karşısındaki Kırğızlar türbesi'nin adı da zamanla Kırk kızlar türbesi olmuştur, bu hususta kşl. Anonim, *İznik*, (Bursa Halkevi yayını, no. 11), İstanbul 1943, s. 31.

³⁶ Seyyid Karşı-î'nin veya Kureyşî'nin Akkoyunlulardan olduğu yolundaki rivayeti ise kontrole imkân göremiyoruz. M. H. Yınanç, *Akkoyunlular* mad. *İslâm Ansiklopedisi*, I, s. 251-270. de, bu adda kimse anılmamıştır. Konya'da Musalla mezarlığından 1929'da müzeye götürülen bir mezar sandukası üzerinde 20 Muharrem 617 (= 1220) de ölen Türkistanlı Hacı Hüseyin oğlu Kureyşî'nin adına rastlanması, bu adın Orta Asyalı Türkler arasında mevcut olduğunun en kuvvetli delilidir, bk. Z. Oral, *Konyada tarihi mezar taşları*, "Anıt Dergisi", sayı 10, 1949, s. 19.

yapıların erken devirlerde kâh hanıkah, kâtı ribat, kâh ise zâviye olarak adlandırıldıkları malûmdur³⁷. Bunlar velî tanınan bir Horasan Ereni'nin mezarının kudsiyetine sığınmışlar ve feth edilen toprakların emniyetinde, türkleşmesinde rol oynamışlardı³⁸. Ortaçağ'da Batı'da da bunun gibi sosyal hizmet gören rahip teşkilâtı vardı. Bu bakımdan, Anadolu'da bu Gazi Eren'ler veya Horasan Erenleri, Batının şövalye-rahiplerinin (*Ritterorden*) islâmî benzeri olarak faaliyet gösteriyorlardı. Sonraları bunları bazı tarikatlar benimseyerek, şu veya bu tarikatın merkezi haline getirmişlerdir.

1. Bu manzume Anadolu Türk yerleşmesine işaret eden eserlerden ve Anadolu'unun devamlı olarak Orta Asya'dan gelen Türk (Horasan) boylarının iskânları ile ilgilidir. Bunun en açık delili burada Orta Asya geleneklerine tam bir bağlılık gösteren bir eyvan-türbenin yapılmış olmasıdır. Diğer taraftan da bu manzumenin sınırları içinden hayli çok sayıda, insan, hayvan ve av tasvirleri ile yüzleri süslü mezartaşının bulunması Boyalıköy hanıkahının Orta Asya ile bağlantısını daha açık olarak gösterir. Bu taşlar başkaları tarafından etraflı surette tanıtılmışlar ve bilhassa bunların Orta Asya eski Türk medeniyeti ile ilişkileri ortaya konulmuştur. Boyalıköy manzumesi, âdet olduğu üzere, şehirler-arası yollardan biri üzerinde bir menzil yeri, bir ribat-hanıkah olarak kurulmuş ve belki ilk şeyhi olan Seyyid Kureyşi veya Karşı-i'nin kabri etrafında gelişmiştir ki, Anadolu ve hatta Rumeli'de yüzlerce benzerinde de aynı durum ile karşılaşılr.

2. Buradaki iki türbe, Türk sanat tarihindeki yerlerine, benzeri örneklerin çokluğu sayesinde kolaylıkla oturtulabilmektedir. Çok daha ilgi çekici olan esas hanıkah binasının Türk mimarlık tarihindeki yeridir. Burada bir hanıkahda muhakkak olması gereken kapalı avlu mevcuttur. Dervişlerin ve gelip geçici misafirlerin, "âyende ve revende" nin barınacağı odalar da, giriş tarafında ve kapalı avlunun iki yanında bulunmaktadır. Asya geleneklerine tam uygun bir hanıkahda kapalı av-

³⁷ S. Eyice, *İlk Osmanlı devrinin dinî-içtimai bir müessesesi: Zâviyeler ve Zâviyeleri - Camiler*, "I. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası", (1963) s. 3-80, bilhassa s. 23-29. Erken devirlerde Ribat ve hanıkah daha yaygın olmuştur. Bunlardan ribat Kuzey Afrika'da yaşamağa devam etmesine karşılık, Anadolu'da geç devirlerde unutulmuştur. Hanıkah ise Selçuklu devrinden sonra pek kullanılmamış, zâviye kelimesi daha yaygın olmuştur. Geç devirlerde tekke adının ise çok daha yaygın bir hal aldığı görülmektedir.

³⁸ Bu şeyhlerin çoğunun Orta Asya menşeli oluşları dikkati çeker, bu hususta Buharî, Kirmanî, Semerkandî vs. gibi adları hatırlamak kâfidir. Ayrıca Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, s. 35, de Afyon Karahisarı'ndaki ziyaret yerlerinden bahsederken, bir takım Horasan Erenleri için kurulan tekkelerden ve bunlarda barınan Hindî, Özbekî, Moğolî ve Dağıstanî fukarasından yani dervişlerinden bahsettiğine burada işaret ederiz.

lunun dört tarafında olması gerekli olan eyvanlar burada daha farklı surette tertiplenmiştir. Çok değişik bir şema tatbik edilerek, yan eyvanlar, mescid eyvanı ile birleştirilmiştir. Kapalı, şadırvanlı avlunun, bu çeşit tesislerin en önemli yeri olduğunu göstermek kaygusu, bu kısmın dört devşirme sütun ile süslenmesi suretiyle belirtilmiştir³⁹. Boyalıköy hanıkahının benzerleri olarak Konya'da Sahip Ata Hanıkahı, Manisa'da Mevlevihane denilen yapı, Aksaray'da Darphane denilen hanıkah, Çorum yakınında Elvan Çelebi zâviyesi gösterilebilir. Bunlardan Sahip Ata (Konya) daha klâsik bir şemayı aksettirir, Halbuki diğerleri, Boyalıköy tesisine daha yakın eserlerdir. Şüphesiz bu, belki XIII. hatta XIV. yüzyılın bir yapısı olarak onlara nazaran daha eskidir. Seyyid Gazi manzumesinde de, Seyyid Battal Gazi'nin makamı yanında kurulan hanıkahda da aynı prensipler mevcuttur. Ve gariptir Anadolu Türklük ve müslümanlığının bir merkezi olarak efsanevî Battal Gazi'nin türbesi etrafında Selçuklular devrinde kurulan bu tesisin esas yapısı da medrese olarak adlandırılmış ve bu yanlış teşhis yetmezmiş gibi son yıllarda da bu yapıya "Kızlar manastırı" gibi garip bir ad yakıştırılmıştır: Anadolu'nun her devirde manevî değeri büyük bir ziyaretgâhı olan Seyyid Gazi türbesi yanında, Anadolu'nun en işlek kervan ve sefer yolu üzerinde ve üstelik kasaba iskânının dışında kurulan bu konaklama tesisinin bir *medrese* olması en azından sağduyuya aykırıdır. Seyyid Gazi tesisi, Boyalıköy tesisi gibi, bir velî Gazi Eren'in manevî himayesinde kurulmuş ve dervişlerin sosyal bir hizmet gördükleri bir ribat-hanıkahdır. Burası da aynen Boyalıköy gibi sonraları büyük bir Bektaşî Asitanesi olmuştur. Anadolu'da pek çok bina, bu arada han, hamam, medrese hatta cami olarak adlandırılan bina yeniden tarih hüviyetleri ile incelendiğinde daha nice hanıkah ve zâviyelerin ortaya çıkacaklarından emin bulunuyoruz. Bizzat göremediğimiz bir eser ise, Boyalıköy hanıkahının çok yakın bir benzeri olarak tanıtılmaktadır. Bu da, Diyarbakır'da Eğil bucağının Tekke köyündeki hanıkahdır. Bu yapı da medrese olarak adlandırılmış ise de yanında bir yatır türbesinin oluşu,

³⁹ Eski *Fütüvvetnâme*'lerde, kurulacak hanıkah ve zâviyelerin açıklık yerlerde olmaları gerektiği belirtildikten başka, ortalarında bir su havuzu bulunması şart koşuluyordu, kşl. *Nasîri fütüvvet-nâmesi* (Köp. ktp. mecm. 1597), şurada yayınlanmıştır, "İktisat Fakültesi Mecmuası" XI (1949-50) s. 339, kşl. 86-87. Günümüze kadar, ortasında şadırvanı ve bu şadırvanı örten kapalı avlu fikrini devam ettiren kubbeli mekânında çepeçevre tahta peykeleri ile gelebilmiş bir örnek, Çorum-Amasya arasında Mecidözü yakınında Elvan Çelebi köyünde bulunmaktadır, kşl. S. Eyice, *Çorum'un Mecidözü'nde Aşık Paşa-oğla Elvan Çelebi zâviyesi*, "Türkiyat Mecmuası", XV (1969.) s. 211-246, ayrıca 16 levhada, 35 resim.

köyün adı bunun da bir hanıkah olduğunu ispatlamaktadır. Çok müphem ve kontrolü gerekli bir kayıt, bu yapının H. 1016 (=1607/08) tarihli vakıfnâmesi olduğunu bildirmektedir. Öğrendiğimize göre, binada da, mihrap kısmının iki yanında mekânlar bulunmaktadır⁴⁰.

Une monument anatólien qui
représente les traditions asiatiques :

Le «hanıkah» de Boyalıköy

A Boyalıköy près de Afyon Karahisarı se trouve un complexe architectural que constituent un bâtiment principal, un mausolée en forme de ivan (= eyvan) et un autre en forme de kümbet. Ces trois édifices sont englobés dans la même enceinte. C'est encore ici qu'on a trouvé des pierres tombales turques, ornées des représentations figurales. Le bâtiment principal qui fut érigé au moyen des matériaux byzantins ré-utilisés, est cité généralement comme étant un médréssé; or à notre avis il s'agirait ici non pas d'un établissement d'enseignement mais d'un centre social et religieux. Le bâtiment principal est donc un hanıkah, c'est à dire un hospice destiné à heberger les pèlerins et qui était desservi par des derviches. Le voyageur Evliya Çelebi, qui a visité cette localité vers 1672 a vu l'édifice utilisé comme un tékké de l'ordre des Bektachis. Quant à la datation, les dates proposées étant dépourvues de preuves convaincantes, nous nous contenterons de dire que le complexe appartient aux 13ème et 14ème siècles. La personnalité du chef de l'organisation, du scheikh qui a fondé ou bien pour lequel on a érigé cet hospice, reste obscure. Il fut inhumé dans le mausolée -kümbet. On l'appelle Küreyş Baba. A notre avis il est erroné de supposer que ce nom proviendrait du tribut des Kuraichites, bien connu dans l'histoire de l'Islam. Nous pensons qu'il sera plus logique de chercher l'origine de ce nom, comme c'est le cas pour le plupart des chefs mystiques, en une localité de l'Asie Centrale.

⁴⁰ Bu eserin karışık ve açık olmaktan uzak bir tarif ve tasviri için bk. B. Konyar, *Diyarbakır yıllığı*, (Ankara ?) 1936, III, s. 277-278; M. Sözen, *Anadolu'da medrese mimarisinin gelişmesi*, (1967) başlıklı doktor tezinde (basılmamıştır), s. 262-264, bu yapıyı incelemiş ve mimarisi bakımından tanıtmış ise de, mahiyet ve tarihi hususunda etraflı bir araştırma yapmamıştır. Ricamız üzerine Dr. M. Sözen bu hanıkahın bir plânını bize vermiştir ki, bu makalemizin resimleri arasında yayınlanmıştır. Kendisine burada teşekkür ederim.